

УДК:341.24:355.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.31>

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТА ОХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Савка О.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,

Навчально-науковий інститут права ім. Володимира Великого

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,

докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького

Національної академії наук України

ORCID: 0000-0002-1723-3412

e-mail: savka30@ukr.net

Савка О.І. Формування моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності.

В статті розглянуто формування моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності. Проведено дослідження генези сучасного розвитку найманства. Визначено чотири хронологічні етапи із зазначенням ключових подій, що вплинули на появу ПВОК та формування міжнародно-правового регулювання їх діяльності. Розглянуто два підходи до регулювання приватної військової та охоронної діяльності: міжнародно-правовий та «м'яко-правовий». У рамках дослідження під «моделлю» ми розуміємо прогнозований варіант оптимального правового регулювання майбутніх явищ і процесів, що визначає цілі та засоби формування нового правового стану і дозволяє зробити розрахунки пов'язаних із цим реальних результатів. Правова модель відображає рівень чинного правопорядку та його розвитку з урахуванням тенденцій, етапів та показників економічного, соціального та політичного розвитку, а також взаємодії з нормами зовнішнього середовища. Модель складається із комплексу елементів, пов'язаних між собою. На сьогоднішній день одним з головних доктринальних висновків, пов'язаних з регулюванням приватної військової та охоронної діяльності, є теза про те, що в сучасних умовах держава втрачає монополію на застосування збройної сили, яку називають ще «приватизацією насильства», причиною чого є кількісне зростання числа ПВОК як недержавних акторів, залучених до конфліктів у тому числі через делегування державами їм своїх функцій у сфері безпеки. Визначено, що становлення моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності було непростим, проте за минулі роки було пройдено шлях від готового Проекту Конвенції до дискусійного документа у вісім пунктів і назад до Проекту Документу, межі якого за підтримки великої групи держав-прихильників розвитку міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності дозволяють прогнозувати подальші перспективи. Оптимальним виходом із ситуації з невизначеністю міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності є використання комбінованого підходу до регулювання приватної військової та охоронної діяльності, що поєднує переваги сформованих моделей і позицій. Приватна військова та охоронна діяльність торкається комплексу різногалузевих, дискусійних питань міжнародного права, відповідно теоретична модель міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності виходить із пріоритету використання договірних механізмів, що доповнюються рекомендаційними актами та модельним законодавством. Необхідним елементом теоретичної моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності є принципи визначення юрисдикції держав та заборона наділення ПВОК та їх співробітників юрисдикційним імунітетом.

Ключові слова: приватна військова та охоронна діяльність, найманство, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, законодавство, збройний конфлікт, Організація Об'єднаних Націй, національна безпека, приватні військові та охоронні компанії.

Savka O.I. Formation of a model of international legal regulation of private military and security activities.

The article considers the formation of a model of international legal regulation of private military and security activities. The genesis of the modern development of mercenaries is studied. Four chronological stages are identified, indicating the key events that influenced the emergence of PMSCs and the formation of international legal regulation of their activities. Two approaches to the regulation of private military and security activities are considered: international legal and «soft law». In the framework of the study, we understand the «model» as a predicted option for the optimal legal regulation of future phenomena and processes, which determines the goals and means of forming a new legal state and allows us to make calculations of the real results associated with this. The legal model reflects the level of the current legal order and its development, taking into account the trends, stages and indicators of economic, social and political development, as well as interaction with the norms of the external environment. The model consists of a set of elements that are interconnected. Today, one of the main doctrinal conclusions related to the regulation of private military and security activities is the thesis that in modern conditions the state is losing its monopoly on the use of armed force, which is also called the «privatization of violence», the reason for which is the quantitative increase in the number of PMSCs as non-state actors involved in conflicts, including through the delegation of their functions in the security sphere by states to them. It has been determined that the formation of a model of international legal regulation of private military and security activities was not easy, but over the past years the path has been covered from the finished Draft Convention to a discussion document in eight points and back to the Draft Document, the outlines of which, with the support of a large group of states supporting the development of international legal regulation of private military and security activities, allow us to predict further prospects. The optimal way out of the situation with the uncertainty of international legal regulation of private military and security activities is to use a combined approach to the regulation of private military and security activities, which combines the advantages of existing models and positions. Private military and security activities concern a complex of multi-sectoral, debatable issues of international law, accordingly, the theoretical model of international legal regulation of private military and security activities proceeds from the priority of using contractual mechanisms, supplemented by recommendatory acts and model legislation. A necessary element of the theoretical model of international legal regulation of private military and security activities are the principles of determining the jurisdiction of states and the prohibition of granting jurisdictional immunity to PMSCs and their employees.

Key words: private military and security activities, mercenary activities, international law, international humanitarian law, legislation, armed conflict, United Nations, national security, private military and security companies.

Постановка проблеми. Міжнародне співтовариство наблизилось до періоду формування нового багатопольярного світопорядку. Фундаментальні перетворення стосуються усіх сфер життя держав. У сучасних умовах перед міжнародно-правовою системою, що ґрунтується на верховенстві права в міжнародних відносинах, стоять суттєві виклики, ключові з яких відносяться до питань міжнародної безпеки.

Концепція зовнішньої політики України вказує на негативні тенденції посилення фактору сили у міждержавних відносинах та застосування «військової сили в порушення міжнародного права, освоєння космічного та інформаційного простору, як нових сфер воєнних дій, стирання межі між військовими та невійськовими засобами міждержавного протистояння...».

Збільшення військових конфліктів нового типу, зростання регіональних осередків напруженості, попит на комплексні послуги безпеки дозволили розвинути новому явищу в масштабах міжнародної системи – приватним військовим і охоронним компаніям, які сукупно за своїми кількісними, якісними і військово-політичними показниками досягають рівня, порівнянного з державними корпораціями [1-2].

Термін «приватна військова та охоронна діяльність» використовується у наукових дослідженнях [3], практиці діяльності ООН [4-5], охоплюючи різноманітні недержавні суб'єкти, що надають військові та охоронні послуги включаючи приватні військові компанії.

Відсутність загальноприйнятих підходів до визначення правової природи приватної військової та охоронної діяльності в умовах пошуку механізмів міжнародно-правового регулювання їх діяльності, створила складний комплекс міжгалузевих прогалин і колізій, які безпосередньо зачі-

пають фундаментальні інститути міжнародного права – державний суверенітет, міжнародно-правову відповідальність, міжнародну безпеку, права людини.

Відсутність міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності на тлі їхньої значної залученості до системи міжнародної безпеки, участі у збройних конфліктах, забезпечення безпеки діяльності дипломатичних місій, міжнародних організацій та транснаціональних компаній ставить цю проблематику до основних викликів сучасному міжнародному праву та міжнародній безпеці. Незважаючи на важливість цього питання для інтересів міжнародного світу, державами за сприяння ООН та низки міжнародних неурядових організацій вже друге десятиліття, без відчутних результатів, ведеться пошук оптимальної моделі регулювання приватної військової та охоронної діяльності. За цей час міжнародне співтовариство виробило два підходи до регулювання приватної військової та охоронної діяльності: міжнародно-правовий та «м'яко-правовий».

Актуальність теми дослідження визначена потребою у розробці теоретичної моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності на користь побудови справедливого міжнародного правопорядку, заснованого на загальноновизначених принципах та нормах міжнародного права.

Аналіз досліджень і публікацій. У зарубіжній науковій доктрині міжнародного права у рамках проблематики приватної військової та охоронної діяльності відомі: Lindsey Cameron [3], Kristine Huskey [6], Simon Chesterman [7-8], Hannah Tonkin [9], Hin-Yan Liu [10].

В рамках дослідження інтегративного підходу, з метою всебічного аналізу проблематики приватної військової та охоронної діяльності предметом вивчення були обрані праці видатних вчених різних галузей, пов'язаних з приватною військовою та охоронною діяльністю (міжнародні відносини, міжнародна безпека, військова наука, політологія, економіка, тощо), особлива увага в яких приділяється питанням міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності. Серед досліджень, які багато в чому дали науці міжнародного права базові знання про приватну військову та охоронну діяльність, необхідно відзначити роботи вітчизняних авторів: Горovenko В., Тютюнник В. [11], Кириченко С. [12], Ковальський О. [13], Кохан Г. [14], Івасечко О., Бондар Д. [15], Санжаревський О., Байда Н., Стемпицький А. [16] а також зарубіжних авторів Berenike Prem [17], David Shearer [18], Peter Warren Singer [19-21], Deborah Denise Avant [22], Christopher Kinsey [23], Andrew Mumford [24], Sarah Percy [25].

Метою даного дослідження є розробка та формування доктринальних положень теоретичної моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Протягом минулих років у приватній військовій та охоронній діяльності на міжнародній арені намітилися нові суттєві тенденції. У зв'язку з цим зберігається потреба у подальших наукових дослідженнях, щодо приватної військової та охоронної діяльності, уточнення уявлень про міжнародно-правовий статус співробітників які провадять таку діяльність та визначення перспектив їх міжнародно-правового регулювання в нових умовах.

Створення норм міжнародного права – це процес, який пов'язаний з безліччю змінних, обумовлених особливостями погоджувальної природи міжнародного права. Якщо законотворчий процес створення норм в національному праві суворо регламентований на певні етапи і обмежений точними часовими рамками, вироблення міжнародно-правових норм – це тривалий процес, який складається з різноманітних етапів.

Міжнародно-правове регулювання приватної військової та охоронної діяльності перебуває лише на стадії свого становлення та оформлення. Відсутність у національно-правовій практиці держав та науковій доктрині загальноприйнятих підходів до визначення правової природи приватної військової та охоронної діяльності створила комплекс міжгалузевих прогалин та колізій у міжнародному праві. Одними з ключових є: питання, які відносяться до міжнародно-правового статусу співробітників ПВОК; міжнародної відповідальності держав за дії ПВОК; приватизації суверенних державних функцій, тощо. Проблема ПВОК має взаємозалежний характер: «Невизначеність статусу ПВОК породжує невизначеність відповідальності». Окрім того, відсутність спеціального міжнародно-правового регуляторного механізму для ПВОК з урахуванням значної залученості даних недержавних суб'єктів до системи міжнародної безпеки, участі ПВОК у збройних конфліктах, забезпечення безпеки діяльності дипломатичних місій, міжнародних організацій та транснаціональних компаній ставить цю проблематику до основних міжнародних викликів.

Будь-яке складне явище міжнародного життя, міжнародна безпека неоднорідна і складається з багатьох різних елементів нормативного та суб'єктного складу, які утворюють особливу систему. «Міжнародна безпека на сучасному етапі є найбільш актуальною галуззю міжнародного публічного права». Як елементи системи міжнародної безпеки можна розглядати:

- 1) заборона на війну у міжнародних відносинах;
- 2) провідну роль та широкі повноваження Ради Безпеки ООН у галузі міжнародного миру та безпеки.

У рамках дослідження термін «система міжнародної безпеки» використовується також і в розширеному розумінні, яке включає всю сукупність елементів, що підтримують у певних галузях стабільність діяльності міжнародного співтовариства. На сьогоднішній день ПВОК стали ключовими недержавними суб'єктами – елементом системи міжнародної безпеки, який забезпечує функціонування гуманітарних та дипломатичних місій, морського судноплавства, як на глобальному, так і на регіональному рівні. Від існування ПВОК опосередковано залежить міжнародна економічна система, щодо функціонування природно-добувної промисловості.

На тлі зростання міжнародної конфронтації та підвищення інтенсивності регіональних конфліктів ПВК тільки посилили динаміку свого розвитку. Робоча група з питання про використання найманців (далі – РГВН) у 2008 році визначила вартість усіх контрактів ПВОК, яка складала майже 100 млрд. доларів США на рік [1; 27]. У 2021 році цей показник складав майже 241,7 млрд. доларів США і за прогнозами аналітичної компанії Vantage Market Research [2] до 2028 року світова галузь ПВОК буде складати майже 366,8 млрд. доларів США.

Більше того, поява «нових сфер воєнних дій, стирання межі між військовими та невоєнними засобами міждержавного протистояння...» тільки стимулюють розвиток приватної військової та охоронної діяльності, створюючи нові форми та галузі діяльності, наприклад у сфері високих технологій та кібербезпеки. Все це ще більше ускладнює мінливу природу приватної військової та охоронної діяльності в умовах триваючого два десятиліття процесу формування моделі їх міжнародно-правового регулювання.

У рамках дослідження під «моделлю» ми розуміємо «прогнозований варіант оптимального правового регулювання майбутніх явищ і процесів, що визначає цілі та засоби формування нового правового стану і дозволяє зробити розрахунки пов'язаних із цим реальних результатів. Правова модель відображає рівень чинного правопорядку та його розвитку з урахуванням тенденцій, етапів та показників економічного, соціального та політичного розвитку, а також взаємодії з нормами зовнішнього середовища. Модель складається із комплексу елементів, пов'язаних між собою.

За час міжнародне співтовариство виробило кілька моделей можливого регулювання: міжнародно-правового, і «м'яко-правового» характеру. Відсутність консенсусу між державами з основних питань регулювання, а також складний, багатосторонній склад учасників переговорного процесу, що включає окрім держав, міжнародні міжурядові та неурядові організації, а також різні види недержавних суб'єктів, не дозволяє реалізувати жоден з існуючих проектів регуляторних моделей. У той же час, ці обставини не дають можливості включити спеціальну норму про приватну військову та охоронну діяльність до положень чинних міжнародних договорів.

Аналізуючи праці з права війни, як сучасні науковці, так і античні, Гуго Гроцій вказував на їхню важливу прогалину: «Те, чого переважно не вистачало всім їм, а саме – історичного висвітлення питань...» [28]. Це зауваження «батька науки міжнародного права» справедливо віднести і до сучасних праць міжнародно-правової доктрини [28].

Прагнучи сконцентрувати всю увагу до вивчення вузькоспеціального питання теорії, вчені найчастіше підходять формально чи взагалі жертвують вивченням історичного контексту і передумов його появи. Проте право не існує у відриві від подій людської історії. Навпаки, воно закріплює факти життя народів та держав у вигляді законів та міжнародних договорів, відбиваючи сучасну реальність.

На прикладі міжнародного права, важливо виділити чотири етапи становлення, розкриття та розуміння сутнісної природи права: «Розуміння природи міжнародної відповідальності, як і будь-якого іншого соціального феномена, багато в чому залежить від розуміння його історії, яка нерозривно пов'язана з історією міжнародного права в цілому. Кожне явище є єдністю минулого, сьогодення та майбутнього. Спроби ігнорувати історію неминуче призведуть до нерозуміння сутності явища та помилок у його використанні. Неправильне тлумачення минулого тягне за собою нерозуміння сьогодення і помилкову оцінку майбутнього» [29]. Застосування наукового інстру-

ментарію правового моделювання і прогнозування у процесі дослідження формування міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності вимагає простежити еволюцію правових підходів в контексті розвитку та становлення ПВОК.

В процесі розробки періодизації етапів формування міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності було виявлено, що приватна військова та охоронна діяльність, як явище, має стійкий зв'язок з історичними прикладами надання приватних військових послуг та з національними традиціями окремих країн. Надання військових послуг почалося за часів людської цивілізації разом із першими міждержавними збройними конфліктами і в цьому сенсі ПВОК не є «винахідником» XX чи XXI століть. Реалізація міжнародних державних та великих комерційних інтересів завжди спиралася на військову силу. Однак часто держави не мали необхідних для цього людських ресурсів і компетенцій, що створило попит на найману військову силу і приватні військові послуги. У зв'язку з цим найманство навіть називають «другою найдавнішою професією у світі» [22]. Це справедливо віднести не тільки до найманих озброєних воїнів, а й до кваліфікованого військового персоналу, приватним особам, що йдуть за армією. Це лікарі, маркітанти, картографи, перекладачі, ковалі, провідники тощо. Маркітанти, яких називали на Русі харчівниками – приватні особи, які забезпечують військо провіантом і предметами першої необхідності, мали важливе значення підтримки бойового духу військ, і утримання солдатів від мародерства і дезертирства у пошуках прожитку. Сучасна приватна військова та охоронна діяльність за багатьма своїми функціями відповідають саме цим категоріям осіб, які обслуговують армію, без яких вона не змогла б виконувати бойових завдань.

У той же час поява сучасних ПВОК припала лише на середину – кінець XX століття, тоді ж почала формуватися міжнародно-правова реакція на процеси, що відбуваються. З метою дослідження було проведено періодизацію на чотири хронологічні етапи із зазначенням ключових подій, що вплинули на появу ПВОК та формування міжнародно-правового регулювання їх діяльності:

– *Перший етап.* 1950-1980 роки: Деколонізація Африки. Поява та розвиток сучасного найманства, як опосередкованого силового інструменту західних держав у холодній війні. Визначення міжнародно-правового статусу найманця у статті 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року. Прийняття антинайманських конвенцій [30] криміналізують та встановлюють заборону на наймання. Поява перших ПВОК, таких як «Watchguard International», яку в 1967 створив Девід Стірлінг [31].

– *Другий етап.* Кінець 1980-х – 1990-і роки: Розпуск Організації Варшавського договору (ОВД). Розпад СРСР. Закінчення холодної війни. Зростання числа регіональних конфліктів. Поява сучасних ПВОК, як нового недержавного суб'єкта збройних конфліктів, насамперед це південноафриканська компанія «Executive Outcomes» і британська «Sandline International». Початок формування національного законодавства про ПВОК (ПАР 1998). Проведення перших доктринальних досліджень, присвячених питанню регулювання приватної військової та охоронної діяльності.

– *Третій етап.* 2000-ті роки: 11 вересня 2001 року – початок глобальної війни США з тероризмом. Війна в Афганістані. Іракська війна. Становлення ПВОК на чолі з компаніями США. Початок епохи ПВОК, таких як «Blackwater». Перші масові злочини американських ПВОК. Розробка проекту Конвенції ООН про ПВОК та Прийняття Документу Монтре: формування моделей міжнародно-правового та міжнародного «м'яко-правового» регулювання діяльності ПВОК [45].

– *Четвертий етап.* 2010-ті роки – сьогодні: Зміна передових регіонів присутності ПВОК. Виведення основного контингенту військ США та союзників з Іраку та відхід США з Афганістану. Еволюція сфери діяльності та нові види послуг ПВОК: кібербезпека [1], прикордонний та міграційний контроль [1] тощо. Підвищення міжнародної ролі ПВОК не західного походження. Зростання міжнародного ринку ПВОК в умовах пошуку оптимальної моделі їх міжнародно-правового регулювання. Розвиток моделі міжнародного «м'яко-правового» регулювання діяльності ПВОК.

Модель міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності представлена «Проектом можливої Конвенції про приватні військові та охоронні компанії» [1] 2010 року (далі – Проект Конвенції). Ця модель є результатом роботи Робочої групи з питання про використання найманців, яка здійснює свій мандат, як механізм спеціальної процедури Ради ООН з прав людини [27]. Необхідно відзначити виконану за короткий термін (2008-2010 рр.), інтенсивну та професійну роботу над Проектом Конвенції, яку здійснила РГВН [27]. За цей час було проведено кілька етапів підготовки тексту, включаючи регіональні обговорення варіантів

Проекту Конвенції та його елементів. Заслугує на позитивну оцінку підхід розробників до відкритості процесу розробки Проекту Конвенції.

Наприклад, крім консультацій з державами, первісний варіант Проекту Конвенції з метою отримання коментарів та рекомендацій був розісланий представникам академічних та експертних спільнот різних країн, а також правозахисним та гуманітарним організаціям, всього близько 250 адресатів, отримавши у відповідь понад 400 коментарів. Більшість учасників цього процесу підтримала Проект Конвенції, зазначивши, що головну роль у регулюванні та контролі приватної військової та охоронної діяльності має відігравати ООН. Окрім того, було наголошено на необхідності універсального підходу в Проекті Конвенції та відображення в ньому всіх міжнародно-правових зобов'язань держав, не фокусуючись лише на міжнародному гуманітарному праві та правах людини. Експерти – учасники обговорень Проекту Конвенції відзначили з цього питання, що це «дозволило б визнати діапазон видів діяльності, що постійно розширюється, здійснюваної ПВОК у дедалі більш різноманітних ситуаціях у світі» [1]. Однак не всі держави позитивно поставилися до цієї ініціативи, що видно з результатів голосування, щодо Резолюції 10/11 Ради ООН з прав людини на підтримку розробки Проекту Конвенції [32].

Стаття 2 Проекту Конвенції запроваджує понятійний апарат, що дає визначення ПВОК, військових послуг, охоронних послуг, суто державних функцій, визначень ліцензійного механізму, що вводитьсЯ Проектом Конвенції, а також категорії держав залежно від їх взаємовідносин з ПВОК:

- держави-контрагенти, тобто наймачі ПВОК;
- держави проведення операцій, де діють ПВОК;
- вітчизняні держави, де зареєстровано чи знаходиться головний офіс ПВОК;
- треті держави, громадяни яких є співробітниками ПВОК.

Під приватною військовою та охоронною діяльністю Проект Конвенції розуміє «корпоративну освіту, що надає на компенсаційній основі військові та/або охоронні послуги, які забезпечують фізичні та/або юридичні особи» [1].

Робоча група з питання про використання найманців визначила [1; 27] метою прийняття Проекту Конвенції не заборону приватної військової та охоронної діяльності, а вироблення мінімального набору стандартів у сфері міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності, а також виділила три причини, що стали підставою для створення Проекту Конвенції:

- 1) прогалину відповідальності ПВОК за скоєні злочини, щодо прав людини, а також негативна практика їх судового переслідування за це;
- 2) специфіка послуг ПВОК, які виходять за межі звичайних видів комерційної діяльності, не дозволяє вважати достатнім їх саморегулювання;
- 3) складність співвідношення співробітників ПВОК зі статусом найманців.

Багато дослідників [26], проводячи прямий зв'язок приватної військової та охоронної діяльності з найманством, розглядають таку діяльність, як його нову форму. Отже, дають приватній військовій та охоронній діяльності відповідну правову кваліфікацію та єдину історичну періодизацію. Однак не можемо підтримати цю дослідницьку позицію. Безумовно, спільність кваліфікуючих ознак вказує на наявність історичного зв'язку між приватною військовою та охоронною діяльністю та наймуванням, проте не можливо провести міжнародно-правове розмежування їхніх статусів, виділивши конкретні критерії.

Науковці, які займаються дослідженням найманства і приватної військової та охоронної діяльності, австралійська вчена Сара Персі вказує, що «найманці були звичайними учасниками міжнародних відносин аж до середини кінця 19 століття» [25]. Більше того, як зазначив спеціальний доповідач [1] Комісії з прав людини ООН Енріке Берналес Бальестерос, у зазначений часовий період «у разі захоплення найманців з ними поводитися, як із військовополоненими» [33].

Свій сучасний розвиток найманство знайшло в середині XX століття, коли почався процес деколонізації Африки, і континент став театром глобального протистояння в холодній війні. Побувши під колоніальним гнітом, молоді африканські держави були підтримані у своєму прагненні до незалежності соціалістичними державами на чолі з СРСР. Однак цьому активно протистояли західні держави та капіталістичні кола. Для цього західні спецслужби використовували проксі-загони найманців, на чолі яких стояли відомі Боб Денар [34], Майк Хоар [35] і багато інших відомих командирів найманців, які були, як правило, з числа колишніх військовослужбовців колоніальних військ.

Значним переломним моментом став судовий процес 1976 року над найманцями в Луанді (Ангола). На лаві підсудних постало 13 осіб – троє американців та 10 англійців, які брали участь у бойових діях на боці антиурядових сил. Судовий процес, перший у своєму роді, викликав широкий міжнародний резонанс. З метою дотримання гласності Уряд Анголи створив міжнародну комісію спостерігачів за судовим процесом [36]. Вироком суду всіх підсудних було визнано винними, четверо засуджено до страти через розстріл, інших засуджено на тривалі терміни. Численні факти порушення прав людини, територіальної цілісності та втручання у внутрішні справи держав викликало засудження міжнародного співтовариства та стало початком формування міжнародно-правової заборони наймання.

В результаті невдоволення і запиту на антинайманські норми, що накопичились у міжнародного співтовариства, у 1977 році був прийнятий Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року, який містить Статтю 47, що дає визначення та кваліфікуючі ознаки найманця (далі – Стаття 47). Незважаючи на позбавлення найманців права на статус комбатанта та військовополоненого, Стаття 47 не криміналізує найманство та обмежена дією лише в рамках міжнародних збройних конфліктів. Звернемо також увагу, що Стаття 47 повністю присвячена лише безпосереднім виконавцям найманських дій, тобто. найманцям. У ній немає згадок, щодо осіб, які займаються організацією найманства, а також замовників такої діяльності: «1. Найманець не має права на статус комбатанта чи військовополоненого. 2. Найманець - це будь-яка особа, яка:

- спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб боротися у збройному конфлікті;
- фактично бере безпосередню участь у військових діях;
- бере участь у військових діях, керуючись, головним чином, бажанням отримати особисту вигоду, і якому насправді обіцяно стороною або за дорученням сторони, яка перебуває в конфлікті, матеріальна винагорода, що істотно перевищує винагороду, обіцяну або виплачувану комбатантам такого ж рангу та функцій, що входять до особового складу збройних сил цієї сторони;
- не є ні громадянином сторони, яка перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, контрольованою стороною, яка перебуває у конфлікті;
- не входить до особового складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті;
- не надіслано державою, яка не є стороною, яка перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особа, що входить до складу її збройних сил» [39].

Детальний опис кваліфікуючих ознак найманця на практиці не заповнив міжнародно-правову прогалину, яка існує. Визнання особи найманцем можливе лише за умови наявності у його діях всіх шести описаних ознак одночасно. Якщо хоча б одна з ознак відсутня або належним чином не доведена, особа не може бути визнана найманцем. У відповідь на цю обставину англійський історик, дослідник військової справи Джеффри Бест красномовно відреагував: «Будь-який найманець, який не здатний виключити себе з цього визначення, заслуговує на розстріл – разом зі своїм адвокатом!» [44].

Держава-наймач загалом може де-юре включити його до складу власних збройних сил і таким чином ще одна ознака найманства буде недійсною. Саме у зв'язку з цією обставиною військовослужбовці Французького іноземного легіону (далі – ФІЛ) не є найманцями, оскільки ФІЛ – це частина Збройних сил Франції. Структура даного підрозділу, система військових звань, розмір платні його особового складу, форма одягу та відзнаки ФІЛ відповідають загальновійськовим та нормативним стандартам французької армії. Крім того, офіцерський склад та командування ФІЛ – громадяни Франції.

У 1977 році прийнята Конвенція про ліквідацію найманства в Африці [37], але її дія обмежена африканським континентом. Вона повторює ті самі ознаки найманця зі Статті 47, проте вже криміналізує не лише найманство, а і його організацію. Відповідальність по лінії командування закріплена, як обтяжуюча обставина (ст. 2). Конвенція про ліквідацію найманства в Африці закріплює також відповідальність держав за використання найманців (ст. 6), обов'язок держав встановити екстериторіальну юрисдикцію, щодо переслідування найманця (ст. 8) та обов'язок співпрацювати один з одним, включаючи механізм видачі найманців (ст. 9). Зазначимо також судові гарантії (ст. 11), які забезпечені особам, які обвинувачуються у найманстві.

За даними Африканського союзу, із 55 африканських держав цю конвенцію підписали 36 держав [38]. Необхідно підкреслити хибну думку, що склалася, про відсутність у найманців будь-яких закріплених прав. Можливо, ця позиція ґрунтується на факті позбавлення найманців статусу

військовополонених у силу статті 47. Однак згідно зі статтею 75 Першого додаткового протоколу 1977 року до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, особам, які перебувають «у владі сторони, що беруть участь у конфлікті, і не користуються більш сприятливим зверненням відповідно до Конвенції» [39], гарантується [40] гуманне звернення та повагу особистості людини незалежно від віросповідання, політичних поглядів, статі, раси тощо.

У 1979 році Генеральна Асамблея ООН створила Спеціальний комітет з розробки «Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців» [41] (Конвенція ООН про наймання). Але через відсутність єдності між державами, переслідування власних інтересів і у зв'язку з «відмінностями в думках щодо того, як слід трактувати найманство і фактори, що покладено в його основу, залежно від характеру і типу конфлікту, в якому беруть участь найманці» [33], вироблення конвенції зайняло 10 років і була прийнята лише 4 грудня 1989 року та набула чинності ще через 12 років, у 2001 році. Однак до цього моменту найманці вже не були такою загрозою міжнародному миру та безпеці, як це було в середині ХХ століття. Жоден із постійних членів Ради Безпеки ООН не підписав цю конвенцію.

Конвенція ООН про найманство значно розширює поняття та ознаки найманця, називаючи цю діяльність «огидною» [41]. Крім того, проводиться зв'язок між найманцями та торговцями наркотиків. Як склад найманської діяльності окремо виділено підрив територіальної цілісності та конституційного ладу держав (ст. 1). До осіб, які використовують та організовують найманську діяльність, а також займаються навчанням найманців, рівнозначно застосовується стаття про найманство (ст. 2).

Відзначаючи важливу роль Конвенції ООН про найманство, водночас необхідно визнати вкрай обмежений характер дії міжнародно-правового інструменту. Сталося це через дві причини:

1) неактуальність – найманство, як масове явище та загроза міжнародному миру та безпеці припинило своє існування у 70-80-х роках ХХ століття;

2) незатребуваність в державах – учасниках Конвенції ООН про найманство є лише 37 держави [42].

Незважаючи на створений в інформаційному просторі наративів міцного зв'язку між найманцем та співробітником ПВОК, розмежування їх статусу в рамках міжнародного гуманітарного права провести можливо. У своєму дослідженні ми приходимо до висновку, щодо неврегульованості міжнародно-правового статусу співробітників ПВОК, зазначаючи про «відсутність правової можливості надавати таким особам захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного права». У співробітника ПВОК міжнародно-правовий статус хоч і відсутній, як такий, проте становить його легальне, тоді як статус найманця криміналізовано.

Співробітник ПВОК, який дотримується міжнародного гуманітарного права, може перебувати в зоні збройного конфлікту, або як цивільна особа, або як комбатант, за умови включення його до складу збройних сил держави сторони конфлікту або як особа, яка йде за збройними силами, але безпосередньо не входять до їх складу. Зазначимо також і власну думку: «У разі, якщо співробітник ПВОК починає брати безпосередню участь у бойових діях, він втрачає захист міжнародного права, як цивільну особу і розглядається як найманець». Водночас безпосередня участь у бойових діях не є єдино визначальним чинником.

Стаття 9 Проекту Конвенції запроваджує заборону на передачу ПВОК суто державних функцій, до яких відноситься «безпосередня участь у військових діях, ведення війни та/або бойових операцій...» [1], однозначної заборони на це щодо співробітників ПВОК у існуючих нормах міжнародного гуманітарного права немає [43].

Проект Конвенції не містить статей ні про статус співробітника ПВОК, ні про наймання і робить лише відсилання в Преамбулі на антинайманські конвенції. Ці обставини визначали експерти під час обговорення попередніх варіантів Проекту Конвенції, однак у підсумковому тексті Проекту Конвенції відповідні положення все ж таки включені не були. Необхідно відзначити той факт, що положення Проекту Конвенції, у разі їх прийняття, застосовувалися б до всіх ситуацій, не тільки в умовах збройного конфлікту, а і по відношенню до держав та міжнародних міждержавних організацій (ст. 3). Таким чином, розробники відобразили власний досвід ООН використання ПВОК. Так, за звітний період з 2013 по 2014 роки ООН витратила на послуги ПВОК 40 914 000 дол. США [1].

На сьогоднішній день одним з головних доктринальних висновків, пов'язаних з регулюванням приватної військової та охоронної діяльності, є теза про те, що в сучасних умовах держава втрачає

монополію на застосування збройної сили, яку називають ще «приватизацією насильства», причиною чого є кількісне зростання числа ПВОК, як недержавних акторів, залучених до конфліктів у тому числі через делегування державами їм своїх функцій у сфері безпеки. Проте вважаємо, що ця теза суперечить самій природі державного суверенітету та її значення задля забезпечення міжнародного правопорядку. Приватна військова та охоронна діяльність, як недержавний суб'єкт є новою, опосередкованою формою силового втручання та зовнішньополітичним інструментом держав, насамперед США та низки їх військово-політичних союзників. Саме державно-правові традиції США – держави, яка багато в чому створила сучасний образ ПВОК, визначили риси, що кваліфікують особливості природи приватної військової та охоронної діяльності, а також проблеми правової невизначеності, закладені в них [6].

Реалізація бойових і спеціальних операцій США та НАТО в рамках глобальної війни США з тероризмом, розпочатої після 11 вересня 2001 року, війни в Афганістані та Іраку, стали можливими лише при використанні ПВОК не просто, як обслуговуючого цивільного персоналу, а повноцінної військової компоненти збройних сил.

Міжнародна відповідальність у контексті регулювання приватної військової та охоронної діяльності, поряд із визначенням міжнародно-правового статусу співробітників ПВОК, є першочерговим питанням міжнародно-правового регулювання ПВОК. РГВН вказує на «розмитість кордонів між відповідальністю ПВОК та відповідальністю держав» [1; 27]. У зв'язку з важливістю цієї проблеми питанням відповідальності Проект Конвенції приділяє кілька статей. Стаття 4 Проекту Конвенції встановлює відповідальність держав, а також і міжнародні міжурядові організації, щодо діяльності ПВОК, зареєстрованих або діючих на його території: за їх діяльність, підготовку в галузі міжнародного права тощо. Крім того, держави зобов'язуються створити в системі національного законодавства норми про контрольно-дозвільний механізм та ліцензування приватної військової та охоронної діяльності, контроль за обігом зброї.

Зауважимо, що на сьогоднішній день у зв'язку з діяльністю ПВОК випадків притягнення до міжнародної відповідальності держав, міжнародних організацій, ПВОК та їх співробітників не зазначено. Усі доктринальні припущення і конструкції, можуть спиратися тільки на теоретичні положення та аналогії.

З практики міжнародних судових установ можна зробити припущення, що у разі гіпотетичного міжнародного процесу встановлення відповідальності держави за протиправні дії ПВОК відбуватиметься у кожному конкретному випадку по-різному, залежно від держави, яка бере участь у розгляді.

Питання притягнення до відповідальності співробітників ПВОК аналіз існуючої практики показує, що на початковій стадії, коли інформаційний шум та увага міжнародного співтовариства прикуті до скоєних злочинів, правоохоронна та судова системи ефективно показують невідворотність покарання.

Висновки. Таким чином, Проект Конвенції є детально опрацьованим документом, що торкнувся практично всіх основних питань, пов'язаних з регулюванням приватної військової та охоронної діяльності. Це є безумовним досягненням та важливою подією у регулюванні приватної військової та охоронної діяльності, його розробникам вдалося за короткий період підготувати текст та провести багатосторонні консультації, які показали високу зацікавленість міжнародних акторів у подібному документі. Проект Конвенції пропонує міжнародному співтовариству модель міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності.

Становлення моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності було непростим. Проте за минулі роки було пройдено шлях від готового Проекту Конвенції до дискусійного документу, який складався з восьми пунктів, і назад до Проекту Документу, зміст якого за підтримки великої групи держав-прихильників розвитку міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності дозволяють прогнозувати подальші перспективи.

Оптимальним виходом із ситуації з невизначеністю міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності є використання комбінованого підходу до регулювання приватної військової та охоронної діяльності, що поєднує переваги сформованих моделей і позицій. Приватна військова та охоронна діяльність торкається комплексу різногалузевих, дискусійних питань міжнародного права. Відповідно теоретична модель міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності виходить із пріоритету використання

договірних механізмів, що доповнюються рекомендаційними актами та модельним законодавством. Необхідним елементом теоретичної моделі міжнародно-правового регулювання приватної військової та охоронної діяльності є принципи визначення юрисдикції держав та заборона наділення ПВОК та їх співробітників юрисдикційним імунітетом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доповідь Робочої групи щодо використання найманців як засобу порушення прав людини та протидії здійсненню права народів на самовизначення. A/HRC/7/7. С. 13. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F7%2F7&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>.
2. Private Military Security Services Market Size worth USD 366.8 Billion by 2028. With stunning 7.2% CAGR, Says Vantage Market Research // GlobeNewswire. URL: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/06/22/2466892/0/en/Private-Military-Security-Services-Market-Size-worth-USD-366-8-Billion-by-2028-With-stunning-7-2-CAGR-Says-Vantage-Market-Research.html>.
3. Cameron, L., Chetail, V. *Privatizing War: Private Military and Security Companies Under Public International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. ISBN 9781107032408.
4. Мандат міжурядової робочої групи відкритого складу з розробки змісту міжнародної нормативної бази регулювання, моніторингу та контролю діяльності приватних військових та охоронних компаній. Резолюція Ради з прав людини 28 вересня 2017 року. A/HRC/RES/36/11. URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/36/11.
5. Щорічні тематичні доповіді Робочої групи ООН щодо використання найманців як засобу порушення прав людини та протидії здійсненню права народів на самовизначення. URL: <https://www.ohchr.org/ru/special-procedures/wg-mercenarys/annual-thematic-reports>.
6. Huskey, K.A. & Sullivan, S.M. *The American Way: The American Way: Private Military Contractors Private Military Contractors & U.S. Law After 9/11 & U.S. Law After 9/11*. The University of Texas School of Law. PRIV-WAR. URL: <https://priv-war.eui.eu/wp-content/uploads/sites/40/2008/12/nr-02-08-united-states.pdf>.
7. Chesterman, S. *Lawyers, Guns, and Money: The Governance of Business Activities in Conflict Zones* // *Chicago Journal of International Law*. 2010. Vol. 11. No. 1. Article 11. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol11/iss1/11>.
8. Chesterman, Simon, and Lehnardt, Chia (eds), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford, 2007; online edn, Oxford Academic, 1 Jan. 2009), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199228485.001.000>.
9. Tonkin, H. *State Control over Private Military and Security Companies in Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. doi:10.1017/CB09780511993367.
10. Hin-Yan Liu. *Cybersecurity and Cyberwarfare as Emerging Gaps in Private Military and Security Company Regulation: Thoughts for the UN Working Group*.
11. Горовенко В. & Тютюнник В. (2013). Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Наука і оборона*, № 3. С. 32–39.
12. Кириченко С. (2021). Роль приватних військових компаній у воєнних конфліктах. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*, № 1 (71). С. 12–17.
13. Ковальський О. (2019). Залучення приватних військових та охоронних компаній: проблеми міжнародно-правового регулювання. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 5-6 листопада). Тернопіль. С. 108–111.
14. Кохан Г. (2020). Правові питання діяльності приватних військових компаній: міжнародний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, серія: юридичні науки*. Том 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 190–201.
15. Івасечко О. & Бондар Д. (2023). Міжнародний досвід діяльності приватних військових компаній у збройних конфліктах. *Регіональні студії*, № 32. С. 103–107.
16. Санжаревський О., Байда Н., Стемпіцький А. (2021). Приватні військові компанії: міжнародний досвід та перспективи для України. *Слов'янський світ і Україна*. С. 414-421.

17. Prem, B. The regulation of private military and security companies: Analyzing power in multi-stakeholder initiatives. *Contemporary Security Policy*. 2021. Vol. 42. No. 3. P. 345–370. DOI: 10.1080/13523260.2021.1897225.
18. David Shearer. *Private Armies and Military Intervention*. Routledge 2013. First published February 1998 by Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies.
19. Singer, P.W. *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry*. 2003 by Cornell University. Updated edition 2008.
20. Singer, P.W. *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry and Its Ramifications for International Security*. *International Security*. 2001. Vol. 26. No. 3. P. 186–220. URL: <http://www.jstor.org/stable/3092094>.
21. Singer, P.W. Outsourcing War. *Foreign Affairs*. 2005. Vol. 84. No. 2. P. 119–132. DOI: 10.2307/20034280.
22. Avant, D. (2012). Mercenaries. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. DOI: 10.1002/9780470670590.wbeog383.
23. Kinsey, Ch. *Corporate Soldiers and International Security: The Rise of Private Military Companies*. ISBN 9780415457767 212 Pages Published August 31, 2006 by Routledge.
24. Mumford, A. *Proxy Warfare*. Oxford: Polity Press, 2013. ISBN: 978-0-74567092-8.
25. Percy, S. Mercenaries: Strong Norm, Weak Law. *International Organization*. 2007. Vol. 61. No. 2. P. 367–397. DOI: 10.1017/S0020818307070130.
26. Percy, S. *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*, New York, 2007. doi:10.1111/j.1747-7093.2008.00152_3.x P.90; *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford, 2007; online edn, Oxford Academic, 1 Jan. 2009), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199228485.001.0001>.
27. Савка О.І. Регулювання приватної військової та охоронної діяльності: порівняльний аналіз політики міжнародних організацій і світових держав. *Аналітично-порівняльне правознавство – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. № 03, 2025. Частина 3. С. 361–367.
28. Панафідін І.О. Природно-правова концепція справедливої війни Гуго Гроці. Сталій розвиток промисловості та суспільства / редкол.: Ю.Г. Вілкул, М.І. Ступнік, З.П. Бакум та ін. *Кривий Ріг*, 2013. Т. 2. С. 143–144.
29. Відповідальність міжнародно-правова / *Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]*. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. ISBN 966-749-200-1.
30. OAE Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa. URL: http://www.au.int/en/sites/default/files/Convention_En_Elimination_of_Mercenariism_in_Africa_Libreville_03July1977_52.pdf.
31. *The Oxford Companion to World War II*, Oxford University Press, 2001 paperback edition, ISBN0198604467, «Special Air Service» URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198604464.001.0001/acref-9780198604464>.
32. Рада з прав людини. Десята сесія. Резолюція 10/11. Використання найманців як порушення прав людини і протидії здійсненню права народів на самовизначення URL: https://ap.ohchr.org/documents/R/HRC/resolutions/A_HRC_RES_10_11.pdf.
33. Доповідь Спеціального доповідача Комісії з прав людини щодо використання найманців як засобу порушення прав людини та протидії здійсненню права народів на самовизначення. A/43/632. E/CN.4/I988/I4 03.10.1988 р. С. 6. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/47765?ln.v=wRSe4aDo4Q8>.
34. Боб Денар – «Король найманців». Bob Denard. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wRSe4aDo4Q8>.
35. Майк Хоар. «Мед». Mike Hoare. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8TvANS6_Vaw.
36. Lockwood, G.H. Report on the Trial of Mercenaries: Luanda, Angola – June, 1976, 1977 7-3. *Manitoba Law Journal*. 1977. Vol. 7. No. 3. P. 183–202.
37. Organisation of African Unity's Convention on the Elimination of Mercenarism in Africa. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/37287-treaty-0009_-_oau_convention_for_the_elimination_of_mercenarism_in_africa_e.pdf.
38. List of countries which have signed, ratified/acceded to the OAU Convention for the elimination of mercenarism in Africa. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/37287-sl-oau_convention_for_the_elimination_of_mercenarism_in_africa_1.pdf.

39. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Стаття 75; Стаття 47. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
40. Нільс Мельцер. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. Українська версія підготовлена Делегацією МКЧХ в Україні Україна, м. Київ. 2020. 398 с. URL: <https://www.asser.nl/media/795044/icrc-comprehensive-introduction-to-ihl-ukr.pdf>.
41. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців. Прийнято резолюцією 44/34 Генеральної Асамблеї від 4 грудня 1989 року. Документ 995_103, чинний, поточна редакція Ратифікація від 14.07.1993, підстава – 3381-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text.
42. International Convention Against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries. Status as at: 16-08-2023 URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-6&chapter=18&clang=_en.
43. Камерон Л. Приватні військові компанії: їх статус міжнародного гуманітарного права та вплив МГП на регулювання їх діяльності. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2020-11/519.pdf>.
44. Best, G. Humanity in Warfare: the Modern History of the International Law of Armed Conflicts, 1980, p. 328. Цит. по Shearer, D. Private Armies and Military Intervention. P.27.
45. Montreux Document, Part I, Obligation 2, ст. 11. URL: https://www.montreuxdocument.org/pdf/Legislative-Guidance-Toolkit_uk.pdf.